

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА БЕЗДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена питанням аналізу національно-культурної семантики фразеологічних одиниць. Зроблено спробу виявити лексеми у складі ФО, які несуть в собі максимальну національну забарвленість і є притаманними лише для одного етнозумовленого світобачення. Автор намагається знайти відповідники, а також і безеквівалентні фразеологізми, які позначають трудову діяльність та бездіяльність в українській та англійській мовах.

В останні десятиліття ХХ – на початку ХХІ ст. усе більшої актуальності набуває дослідження мови крізь призму антропоцентричної парадигми, в основі якої лежить триєдність "людина – мова – культура". Ця проблема активно досліджується такими дисциплінами як етнолінгвістика і соціолінгвістика, лінгвокраїнознавство і лінгвокультурологія [1; 2]. Різноманітні напрямки антропологічної лінгвістики сягають, як відомо, концепції В. фон Гумбольдта, який бачив у мові втілення і прояв духу народу, його світосприйняття й менталітет [3]. "Ми сприймаємо світ таким, яким нам сформувала його спочатку наша мова. Відмінності у філософії й духовному житті стоять в неусвідомлюваній залежності від класифікації, яку здійснює мова" [4: 36]. Л. Вайсгербер вважає мову "проміжним світом", який знаходиться між реальним світом і людиною, її свідомістю [5].

Актуальність дослідження вмотивована тим, що представники різних національно-мовних культур по-різному сприймають навколишнє середовище, і неоднаково відображають його у фразеологізмах, що призводить до непорозумінь між представниками різномовних спільнот.

Мета статті – зіставний аналіз фразеологічних одиниць (далі – ФО) на позначення трудової діяльності та бездіяльності в українській та англійській мовах.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) різнобічно дослідити фразеологічні еквіваленти, аналоги; 2) визначити безеквівалентні фразеологізми та наявні лакуни і розглянути адекватні способи їх перекладу; 3) проаналізувати ФО та виокремити їхні національно-культурні особливості.

На сучасному етапі розвитку науки про мову дослідження ФО є неповним без вивчення їхньої національно-культурної специфіки, без розгляду ролі фразеологізмів в репрезентації культури народу, які є її носієм. "Особливу роль у трансляції культурно-національного самопізнання народу і його ідентифікації як такого відіграє фразеологічний склад мови, оскільки в образному складі її одиниць втілено культурно-національне світобачення" [5: 231].

Згідно В. М. Телія, зв'язок мови й культури реалізується через культурну конотацію, яка виникає внаслідок інтерпретації асоціативно-образної основи фразеологізму за допомогою співвіднесення його з культурно-національними еталонами та стереотипами, які відображають етнічно зумовлений менталітет. Учена виділяє як мінімум два типи культурно-маркованих одиниць у номінативному складі мови: одиниці, в яких культурно значима інформація втілюється в денотативному аспекті значення (слова, які позначають реалії матеріальної культури або концепти духовної та соціальної культури), і одиниці, в яких культурно значима інформація виражається в конотативному аспекті значення (образно-мотивована основа фразеологізмів). Інтерпретація останніх відбувається на основі рефлексивного – несвідомого або свідомого – співвіднесення їхнього значення в конкретній мовній ситуації з культурними настановами, які є відомими мовцю [5].

В. О. Маслова вважає необхідним провести аналіз мовних фактів не тільки з позиції активного носія мови, а й із позиції зовнішнього спостерігача – на основі вивчення та аналізу універсальних термінів культури, отриманих із текстів різних епох і народів, при цьому кожен фразеологізм – це текст, тобто хранитель культурної інформації. "Фразеологічний компонент мови не тільки відтворює елементи та риси культурно-національного світорозуміння, а й формує їх. І кожний фразеологізм, якщо він містить культурну конотацію, робить свій внесок у загальну мозаїчну картину національної культури" [6: 87]. При цьому не всі ФО є культурно-специфічними у своїй семантиці. Найбільш "культураносними", на думку автора, є образно-емотивні одиниці, які виникли з деяких прототипних ситуацій, що лежать в основі образного переосмислення, яке закріпилося з плином часу за фразеологізмом, проте "сліди" прототипу залишаються у внутрішній формі ФО, одночасно кодуючи та експонуючи певну культурну інформацію [6: 68, 82].

На думку Д. О. Добровольського, "під час дослідження національно-культурної специфіки ФО у межах зіставного підходу доцільним видається звернення виключно до плану змісту, так як план вираження в одиниць різних мов відмінний за визначенням" [3: 260]. У плані змісту фразеологізмів (особливо у випадку їхньої синхронно відчутної мотивованості) виділяються актуальне значення і образний складник, вивчення яких видається найбільш суттєвим, через те що, "по-перше, саме тут можуть бути виявлені нетривіальні відмінності між мовами... і, по-друге, такі розбіжності швидше можуть виявитися культурно мотивованими" [7: 260].

Є. Є. Чикіна розглядає лінгвокраїнознавчий, контрактивний, лінгвокультурологічний і когнітивний підходи до розкриття національно-культурного змісту ФО. На її думку, всі чотири підходи є єдиним цілим і можуть бути представлені як ступені аналізу ФО:

- 1) вияв безеквівалентних екстралінгвальних факторів, відображених у фразеологізмах;
- 2) виявлення структурно-семантичних особливостей міжмовних фразеологічних аналогів;
- 3) виявлення національно-культурних конотацій ключових слів і концептів культури, закладених у фразеологізмах;
- 4) виявлення особливостей національного членування мовної картини світу і особливостей функціонування національного менталітету як лінгвокреативного мислення.

Робиться висновок про те, що такий комплексний підхід від одиничного до загального може дати повну картину національно-культурних особливостей фразеологічної системи мови [8].

О. Ф. Арсентьєва розглядає три рівні, на яких може виявлятися національно-культурна специфіка фразеологізмів:

- 1) у сукупному фразеологічному значенні (безеквівалентні та лакунарні фразеологічні одиниці);
- 2) у значенні окремих лексичних компонентів (ФО, що мають у своєму складі позначення національно-культурної реалії);
- 3) у прямому значенні вільного поєднання, яке було образно переосмислене (тобто в прототипах ФО) [9].

Такий трирівневий підхід до виявлення культурно-національної маркованості ФО започаткований Є. М. Верещагіним та В. Г. Костомаровим [10]. Крім того, О. Ф. Арсентьєва підкреслює, що не варто перебільшувати роль національно-культурного компонента у фразеологічній картині світу, оскільки у фразеоскладах російської (а також української) та англійської мов є значна кількість інтернаціоналізмів, а також "фразеологізмів, пов'язаних із загальнолюдським знанням про властивості реального світу" [9: 67].

М. П. Кочерган зазначає, що фразеологічний склад є специфічною для кожної мови національно маркованою частиною лексики. Постійно поповнюючись новими одиницями, він відображає культурно-історичний досвід народу, а також особливості історичних законів розвитку мови. З огляду на значення фразеологізмів, розрізняють такі типи міжмовних співвідношень:

1) повна еквівалентність (фразеологізм однієї мови має ідентичний відповідник в іншій, тобто фразеологізми-відповідники за значенням, структурно-граматичною будовою, образною основою, функціонально-стилістичною та експресивно-емоційною конотацією повністю збігаються). Наприклад, укр. *пролити кров* – англ. *to shed blood*; укр. *лизати палички* – англ. *to lick shoes*. Р. П. Зорівчак такі співвідносні фраземи слідом за Т. П. Кшешовським [11: 38] називає фразеологічними конгруентами [12: 62];

2) неповна еквівалентність; тут можна виділити такі підгрупи:

а) фразеологізми з однаковим значенням, однак із різною образною основою (мотивацією): укр. *коли рак свисне* – англ. *when pigs fly* ("коли свині літатимуть"), *when the moon turns green cheese* ("коли місяць стане зеленим сиром"), укр. *у сорочці родитися* – англ. *to be born with a silver spoon in one's mouth* ("народитися зі срібною ложкою в роті");

б) фразеологізми, однакові за денотативно-сигніфікативним значенням, але різні за емоційно-оцінним компонентом;

3) безеквівалентні (в одній мові є фразеологізм, а в іншій відсутній).

За умови безеквівалентності можливі два типи співвідношень:

1) співвідношення фраземи в одній мові і слова в іншій. За такої еквівалентності зворот нерідко вирізняється образністю. Однак у багатьох випадках слово-еквівалент має достатньо високий рівень внутрішньої експресії, яка компенсує відсутність фразеологічного словосполучення того самого значення;

2) співвідношення фраземи в одній мові з вільним сполученням в іншій [13: 339-341].

Беручи за основу цей підхід, розглянемо більш детально наскільки подібними чи відмінними є фразеологічні картини світу українського та англійського етнокультурних соціумів на прикладах фразеологізмів на позначення трудової діяльності та бездіяльності.

Під час зіставлення ФО на позначення трудової діяльності не було виявлено повної еквівалентності, проте неповна еквівалентність все ж простежується: 1) укр. **вивезти (витагти) на своїх плечах** –

виконати, здійснити що-небудь самостійно, без сторонньої допомоги [14: 64]; англ. **hoe one's (own) row** – робити щось або працювати без підтримки [15: 497]; 2) укр. **як** (мов, ніби і т. ін.) **накупитися** – дуже активно, настирливо робити щось, діяти певним чином [14: 422]; англ. **to carry the ball** – активно діяти [15: 196]; 3) укр. **натирати (набивати) мозолі** – багато й наполегливо працювати [14: 427]; англ. **to work one's fingers to the bone (to work up to the collar)** – працювати дуже багато або старанно [15: 1026]; 4) укр. **перти плуга** – наполегливо працювати [14: 500]; англ. **put (set) one's hand to the plough** – починати роботу, братися за діло, розпочинати що-небудь, братися за що-небудь, прикласти руку до чого-небудь [16: 355]; 5) укр. **спина не розгинається** – хто-небудь багато і без відпочинку працює [14: 679]; англ. **to bring (hold, keep, put) one's nose (one) to the grindstone** – працювати без перерви [15: 165]; 6) укр. **уганяти коло роботи** – працювати енергійно, завзято, із запалом [14: 732]; англ. **to work one's head off** – працювати із запалом, старанно; працювати дуже багато [15: 1026]. Під час аналізу наведених ФО виявлено, що хоча і немає фразеологічних когруентів українським фраземам в англійській мові, однак значна кількість ФО неповної еквівалентності присутня. Варто зазначити, що безеквівалентні фразеологізми також були нами виявлені під час зіставного аналізу. Така ФО як **мати кебету** – *уміти добре робити щось, розумітися на чомусь* [14: 374] співвідноситься з вільним словосполученням **to be good (great) at something** – *бути вправним у чомусь*. ФО **зрошувати / зросити [своїм] потом землю** – *важко працювати, затрачувати чимало зусиль, праці, обробляючи землю* [14: 273] належить до безеквівалентних ФО, оскільки немає відповідника в англійській мові, це зумовлено, передусім, історичними особливостями, адже українці здавна були знані як орачі, гречкосії та хлібороби, що вимагало напруженої та копіткої праці, яка відобразилася у фразеологізмі. Серед англійських безеквівалентних ФО на позначення трудової діяльності можна виділити такі: **to bear (carry) coals** – *виконувати чорну роботу* [15: 70] та **carry (pick, take) coals to Newcastle** – *робити щось безглузде, недоцільне* [15: 194]. Внутрішньоформне значення першої ФО – "носити вугілля" – передбачає для виконавця відповідної дії умови праці у середовищі повного вугільного пилу. Така актуалізація фраземи пов'язана з особливостями світобачення представників етнокультурного соціуму Англії: оскільки з давніх-давен тут була розвинена вугільна промисловість – різновид трудової діяльності, що забезпечував більшу частину населення роботою. Цей процес і реалізований у другій **carry (pick, take) coals to Newcastle** (Ньюкасл – центр англійської вугільної промисловості) – *робити щось безглузде, недоцільне = в ліс дрова возити, в криницю воду лити*.

Проаналізувавши ФО на позначення бездіяльності в українській і англійській лінгвокультурних спільнотах, нами були виявлені ФО, які є неповними еквівалентами: 1) укр. **[і (навіть)] пальцем не кивнути (не ворухнути, не поворушити і т. ін.)** – *зовсім нічого не робити для здійснення чого-небудь* [14: 290]; англ. **not to raise a finger** – *і пальцем не ворухнути, нічого не робити* [15: 707]; 2) укр. **склавши (згорнувши, спустивши і т. ін.) руки** – *нічого не робити, не працюючи; без діла* [14: 657]; англ. **sit on one's hands** – *нічого не робити, не діяти, сидіти склавши руки* [16: 355]; 3) укр. **гав (гави) ловити** – *марно витрачати час; байдикувати, гуляти* [14: 350]; англ. **to add another hue to the rainbow [to gild refined gold; to paint the lily; to smooth the ice]** – *марно витрачати час, робити щось безглузде, непотрібне* [15: 18]; 4) укр. **не братися / не взятися [і (ні, ані)] за холодну воду** – *нічого не робити, нічим не займатися* [14: 45]; англ. **to sit like a dummy (a log), (to sit like a dump on a log)** – *нічого не робити = байдики бити, за холодну воду не братися* [15: 866]. Серед безеквівалентних ФО, варто виділити такі: **байдики (байди, діал. гандри) бити** – *нічого не робити, марнувати час, ледарювати* [14: 27]; **ханьки м'яти** – *нічого не робити; гуляти, ледарювати* [14: 414]. ФО **байдики бити** містить у своєму складі культурно-маркований компонент "байда" – ледар, гультай [9: 115], а ФО **ханьки м'яти** – архаїзм "ханька" – *заст. гарбуз* [10: 1556]. Саме наявність цих національно-специфічних лексем у складі фразеологізмів дає підстави для віднесення їх до безеквівалентних ФО.

Отже, проведене дослідження підтвердило, що повна міжмовна еквівалентність фразеологізмів є непоширеним явищем, при цьому чим віддаленіші мови (як українська та англійська), тим менше в них ідентичних фразеологічних відповідників. Це зумовлено, на нашу думку, розбіжностями та невідповідностями у світобаченні та світосприйнятті української та англійської етнокультур, які відображені у фразеологічній картині світу. Виявлення таких невідповідностей та лакун сприятиме вирішенню багатьох проблем, пов'язаних із мовною інтерференцією у процесі міжкультурної комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Язык и культура : сб. науч.-аналит. обзоров / [отв. ред. Ф. М. Березин]. – М. : ИНИОН АН СССР, 1987. – 208 с.
2. Язык и культура : сб. обзоров / [отв. ред. Е. О. Опарина]. – М. : ИНИОН РАН, 1999. – 109 с.

3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию : [пер. с нем.] / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 398 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист ; [под. ред. Ю. С. Степанова]. – М. : Прогресс, 1974. – 447с.
5. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа "Языки русской культуры", 1996. – 288 с.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология : [учебное пособие] / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр "Академия", 2001. – 208 с.
7. Баранов А. Н., Добровольский Д. О. Аспекты теории фразеологии / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский. – М. : Знак, 2008. – 657 с.
8. Чикина Е. Е. Выявление национально-культурной специфики фразеологизмов : современные подходы [Электронный ресурс] / Е. Е. Чикина. – Международный научно-практический журнал "INTER-CULTUR@L-NET": Владимир, 2004. Вып. 3. – Режим доступа : <http://www.vfnglu.wladimir.ru/Rus/html/journal.htm>.
9. Арсентьева Е. Ф. Фразеология и фразеография в сопоставительном аспекте (на материале русского и английского языков) / Е. Ф. Арсентьева. – Казань : Изд-во Казан. гос. ун-та, 2006. – 172 с.
10. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Рус. яз., 1990. – 246 с.
11. Кшешовский Т. П. Эквивалентность, конгруэнтность и глубинная структура / Т. П. Кшешовский // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1989. – Вып. XXV. Контрастивная лингвистика. – 38 с.
12. Зорівчак Р. П. До методології вивчення фразеологічних одиниць у контрактивних дослідженнях / Р. П. Зорівчак // Нариси з контрактивної лінгвістики. – К., 1979. – С. 59–65.
13. Кочерган М. П. Основы зівставного мовознавства : [підручник] / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр "Академія", 2006. – 424 с.
14. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. : В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с.
15. Англо-український фразеологічний словник / [уклад. К. Т. Баранцев]. – 3-тє вид., стер. – К. : Т-во "Знання", КОО, 2006. – 1056 с.
16. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин ; [лит. ред. М. Д. Литвинова]. – 4-е изд., перераб. и доп. – М., Рус. яз., 1984 – 944 с.
17. Етимологічний словник української мови в 7-ми томах. – К. : Наукова думка, 1982. –Т. 1-ий. – 111 с.
18. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
19. Вайсгербер Йохан Лео. Родной язык и формирование духа / Йохан Лео Вайсберг ; [пер. с нем., вступ. ст. и коммент. О. А. Радченко]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 232 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Шайковський А. В. Національно-культурний аспект фразеологічних одиниць для означення трудової діяльності і бездіяльності в українському і англійському мові.

Стаття присвячена питанням аналізу національно-культурної семантики фразеологічних одиниць. Сделана попытка виявити лексеми в складі ФЕ, які несуть в собі максимальну національну окрашеність і являються характерними тільки для одного етнообумовленого світогляду. Автор намагається знайти відповідності, а також і безеквівалентні фразеологізми, що означають трудову діяльність і бездіяльність в українському і англійському мові.

Shaykovskiy A. V. National-Cultural Aspect of Idioms Denoting Physical Activity and Inactivity in the Ukrainian and English Languages.

The article focuses on the analysis of the national cultural semantics of idioms. An attempt to identify lexemes within the idioms that contain the maximum national colouring and are characteristic only for one ethnically conditioned mindset is made. The author tries to find correspondences, as well as phraseological units, that don't have any equivalents, denoting physical activity and inactivity in the Ukrainian and English languages.